

Tornai József

Hernyók az akácfán

Minthogy minden élőlénynek van életszerű lelke, halálom után nemcsak az atomjaim öröklődnek tovább növényekben, állatokban, emberekben, hanem a mindenben jelenvaló szerves lelkem is. Bár annak, hogy mi a lélek, nincs, csupán megközelítő elmélete. Egyébként csak ráutalásos jelenségek vannak.

Egy régi, kamaszkori vers: Ezer isten

*Zúgott a szél fön a fákon.
Egy az isten, mondta három.
Ezer isten mennydörögte
az én mindenségre-vágyam.*

* * *

*„Az ázsiai pusztákról jönni és ezer éve nem ott élni – ez a magyar antinómia.”
(Miroslav Krleža)*

* * *

„A vers nem mond valamit – a vers maga a valami.” (T. S. Eliot)

* * *

„Az oroszok nemzeti bűne a hazugság.” (Szaltikov Scsedrin) Mindenki megtapasztalhatta, aki itthon vagy Oroszországban azt a rezzenéstelen arcú hamisságot és hazudozást megfigyelte, amellyel még a legjobb barátaink is ránk ijesztettek.

* * *

Az én anyyi, mint önreflexió. A reflexiók különféle szintjein át juthatunk el a reflexiótlanságig. Ez a szabadulás az úgynevezett „bűnbeesés” következményeitől. Ha e folyamat helyett valaki egy rajta kívül álló lényben találja meg önmaga föloldódását, az a bálványimádás. Azaz: animizmus, az ember eredendő szellemi-lelki állapota. A kereszténységben a Bárány fölfalja a bűnösöket. Furcsa módon ez így szól latinul: „Agnus dei, qui tollis peccata mundi.” (Isten báránya, ki elveszi a világ bűneit.) Ennek a kijelentésnek a tartalma homályban marad.

* * *

El kell jutnom nyolcvan után odáig, hogy mindegy: élek még, vagy hamarosan meghalok. Ez a kataraxis lényege. De többről is szó van, mint az én megmaradásom vagy eltűnésem: ontológiai törvény, hogy a létezés föltételeinek megszüntetésével egyidejűleg elvegyülök a kozmosz formáival. Ez nem a nihilista minden mindegy, hanem az egyensúly megteremtése világ és nem világ között. Mint végső fölismerés. Mint a létem nyomorúságától való megszabadulás.

* * *

Babits. Mi az, ami kultúránknak ettől az óriásától kezdet óta (1944-től fogva olvasom) elvált? Talán az, hogy általában nem képes egyé lenni az életével, még kevésbé a verseivel. Kicsit mindig groteszk a magatartása. Kívül a nyelv és a tudatalatti ösztönök földrengésszerű mélységén. „*Ölelném az élő, vérmes szerelmem, de csak az ékszerai, a gesztusai elérhetők számomra, mintha nem az eleven kígyót, hanem levedlett bőrét szorongatnám.*” Így mondhatom az ő vallomásaként. Szerencsére néha mégis megszületnek számunkra, mindannyiunk döbbenetére Babits nagy versei is.

* * *

Az evolúció hibája: a hátára esett bogár ismert példája. A mezei poloska nem tud többé lábára fordulni. Ha nem segíték neki, elpusztul.

* * *

Nem tudom, Rilke sejtette-e, hogy buddhista verset ír, mikor az 1926-ban keletkezett *Sírfelirattal* elkészült.

Pedig ez történt.

A német szöveg nem hagy kétséget:

Rose, o reiner Widerspruch, Lust,

Niemandes Schlaf zu sein unter so viel

Lidern.

Hozzá kell tennem, hogy ez a három sor Rilke utolsó művei közé tartozik. Egyébként olyan szöveg, melyhez nem kell különösebb némettudás.

Először Szabó Ede fordításában olvastam:

*Rózsa, merő ellentét, mámor,
nincs kinek álma e pillák árnyán
nyugszik.*

A második megoldás Nemes Nagy Ágnesé:

*Rózsa, te tiszta ellentmondás, gyönyörűség,
annyi temérdek pilla alatt
senki sem alszik.*

Fritz Rehn szerint: „Az értelmezés csak tapogató és kísérletjellegű lehet. A költő álma Senki álma, mint ahogy a rózsá álma is »Senkinek álma«. Ebben az álomban

nem alszik »senki«. Mert a költő feloldódott a szemléletben, a műben, amely a legbensőségesebb kapcsolat volt a lét minden alakjával. Halála nem más, mint a feloldódás végleges története.”

Szép semmitmondás.

Sem a fordítók, sem az értelmező nem képes az európai szemléleten túllépni, nem is juthat el a vers súlyos tartalmáig. Ha ezzel a látásmóddal szakítok, világossá válik az ösztönös (tehát nem filozófiai) fölismerés: a jelenségek mögött nincs szubsztancia. Nem arról van szó, hogy nincs semmi, ezt hinni tévedés volna: a jelenséggel, a léttel szemben nem a semmi áll. Buddha újítása annyi, hogy csak az abszolút, föltétel nélkülit utasítja el, és nem a kondicionált keletkezést és megszűnést, amely változatlan a szemléletben. Rilke verse tehát leleplezi a tévedést, miszerint ellentmondás van lét és gyönyör között. Nincs ilyen ellentmondás, ha tudom, hogy a „Senkinek álma” a szubsztancianélküliséget fedi föl. Ezért, hogy a rózsának nem szirma van, nem is pillája, hanem szemhéja (Lider), méghozzá sok szemhéja. Ezzel még a brahmanista hagymáról szóló példázatot is összekapcsolhatjuk: hiába hámozzuk, csak újabb és újabb héjhoz jutunk anélkül, hogy a „hagymaságot” megtalálnánk.

A *Sírvers* eszerint így hangzana:

*Rózsa, ó tiszta ellentmondás, gyönyör,
senkinek álma lenni ilyen sok szemhéj
alatt.*

A „tiszta ellentmondás” éppen a „tiszta” miatt látszat, a valóságos a „gyönyör”, az, hogy a virágzás mögött nincs sem személyes, sem személytelen szellem. A lét azonos önmaga nemlétével.

* * *

Egy sötétbarna pont mászott meztelen vállamon a kertben, ahol ültem. Tízszer kisebb volt, mint egy katicabogár. Az asztalra segitettem egy fűszállal. Órákig nem mozdult. Aztán gyorsan nekilódult, és kitinszárnyát váratlanul széttárva elszállt az ismeretlenbe.

Bámultam és megnyugodtam.

Ugyanolyan génekből, kromoszómákból épült ez a másom, mint én. Mi választ el: a nagyobb láb, szélesebb törzs, szív, talán a sokkal összetettebb agy? De mi a különbség köztem és a százmillió fényév hosszú galaktikák között? Nem kerestem, nem is találtam végső különbséget. Az éonok egymásutánja tudhat valamit, amit én soha nem tudhatok meg.

* * *

Belenyugodtam: olyan világban élek, ahol a morálnak nincs többé döntő szerepe. A fecsegése, képmutatása, hazudozása, manipulálása annál nagyobb. Amit valamelyik pártnak, egyháznak, népcsoportnak az érdekében vagy céljai eléréseért tesznek, az eleve etikus. A sorrend megfordításáról van szó, de ezt már Lenin elboronálta a maga módján. Az elfogulatlanság nemcsak erkölcstelen, hanem

lehetetlen is. Hivatkozási alapnak vagy az ellenséges érdekű mozgalomnak a leleplezésére persze megfelel. Író, te vagy az abszolút bűnös! Nincs, aki e machiavellizmus fölött állhatna, legföljebb becsaphatja magát és másokat valamilyen magasabb rendű eszmére, célra, szentségre hivatkozva. Elismerem: ami szerintem a magyarságot szolgálja, igaz, ami nem, az tőből hamis. Így aztán ki-ki állásfoglalása szerint – a tökéletes abszurd szerelmében él, cselekszik, ír, beszél.

* * *

Az ember létezésének értelmezésében a fordulat a XX. században következett be, amikor kiderült, hogy a történelemnek se megoldása, se világi-politikai célja nincs. A kommunizmus volt az utolsó filozófia, amely még olyan határozottan meg tudta jelölni, merre halad az ember, mint korábban a jahvizmus, brahmanizmus, a manicheizmus, mohamedanizmus vagy a kereszténység. A buddhizmus még vallásos torzulásában sem vállalkozott efféle történelemértelmezésre.

Mára végleg befellegzett bármiféle teleológiai fölfogásnak. Ilyenformán hol áll fajunk a közömbös csillagok, galaktikák, a sok száz milliárd világegyetem közepette? Ha erre a kérdésre nincs kellő válaszuk, akkor világos, hogy megismerő képességünk pusztá fényűzés, hiszen csak bizonytalanságot teremt, célba érést nem.

* * *

Talán már leírtam, most mégis hangsúlyozom, az ember akkor is a kozmosz része, amikor megszületik, fölnő, megöregszik, meghal. A különbség annyi, hogy állapotától függően más és más ontológiai kategóriába kerül.

* * *

Van egy eléggé elfogadott koncepció az irodalomban, a prózában és a költészetben is, az, hogy a szerzők eszményi lények, írhatnak kritikát másokról, társadalomról, királyokról, zsarnokokról, csaloókról és bűnösökről.

Ők sérthetetlenek.

Nehéz elképzelni, hogy Csokonai, Berzsenyi, Arany, Vajda, Petőfi és más kisebb költő valamilyen csúf hibáját, bűnét, erkölcsi bukását bevallja vagy elbeszélést, regényt, önéletrajzot, naplót, verset írjon róla. Azt várja tőlük mindenki, hogy hibátlanok, tévedhetetlenek, etikusak, igazságosak legyenek. A legtöbb külföldi és hazai író meg is felel ennek a kívánalomnak. Az olvasók általában meg is vannak győződve arról, hogy Jókai, Balzac, Tolsztoj, Móricz, Krúdy, Szabó Dezső, Németh László makulátlan ember és jellem.

Bármennyire természetes ez, az évek során egyre inkább azokat kezdtem szeretni (nem többre értékelni!), akik hajlandók voltak beismerni, megírni, leleplezni vétkeiket, hibáikat, esendőségüket, esetleg gonoszságukat. Kevesen vannak, mégis nagy személyiségek tartoznak közéjük, olyanok, mint Villon, Rousseau, Baudelaire, Dosztojevskij, Rimbaud, Balassi, Ady, József Attila. Ők nem engedelmeskedtek annak a fikciónak, melyet elvárnak tőlük. Ők a rendellenesek, a stigmatizáltak, az őszinték, pedig tudják, hogy a nyíltság nem oldja föl őket az ítélet alól. Ráadásul nemcsak azok deviánsak, akik magukat föltárják: azok is,

akik az emberiségről festenek szörnyeteg ábrát. Swift, Vörösmarty, Barroughs, Orwell, Genet, Ionescu, Becket, Szathmári Sándor, Euripidész, Lautréamont.

* * *

A nyolcvanas években Reagan amerikai elnök elítélte a Szovjetuniót mint a „gonoszság birodalmát”. Tíz év után az összeomlott, és megjelent helyébe a másik ugyanolyan gonosz birodalom, az Egyesült Államok és a Nyugat pénz- és manipulációhatalma.

* * *

A svájci gyorsító. Huszonöt kilométer kerületű gyűrű száz méterrel a föld alatt. Tízezer ember: tudós, technikus és egyéb személyzet vesz részt a munkában. Mire keresik a választ? Arra: milyen volt kezdetben az anyag szerkezete? Jelenleg tizenháromezer egész négytized milliárd évig látnak visszafelé. Kutatják a fekete anyag és a fekete lyuk magyarázatát is. Kiderült: ebben az időtávolságban már tizenhárom dimenziós a tér. Ez még nem az utolsó állomás. A föld alatti pálya burkolatának hőmérséklete a világuír abszolút hidege alatt van. Csak csodálni tudom ezt a vállalkozást, még akkor is, ha az eredmények elérése bizonytalan, vagy legalábbis hosszú éveket vesz még igénybe.

* * *

Hernyók az akácfán. Azt hittem, a ködösítés csak a szovjet világra jellemző, a fondorkodás, szócsavarás azonban a váltás után az atlanti országokban is kötelezőnek bizonyult. Az, ami ma mindent, kultúrát, politikát, információt, közgazdaságot, háborút értelmetlenné tesz, nem más, mint a manipuláció tökéletes győzelme. Ez annyit jelent, hogy tényekhez lehetetlen hozzáférni. Úgy fest, mintha az állami, egyházi, pénzügyi, politikai vezetők irányítanák az eseményeket, ezek találását, és a polgárok volnának ennek a különös tápanyagnak a fogyasztói. Vagyis kiszolgáltatottjai. Mindenesetre a hírközlés és a hivatalos retorika ilyen színben tünteti föl a XXI. század első évtizedére kialakult helyzetet. Ennek meg is van a nyomatéka, ironikusan mondhatom: eredménye.

Tévedés volna azt hinni: az irányító szervezetek, kormányfők, bankkirályok tudják, mi történik velünk általában. Ők sem értik a válságokat, összeomlásokat, őket is manipulálja valami, melynek nem tudjuk még a nevét sem. Ha volna efféle mindenre, minden földrészre, országra, kormánypolitikára kiterjedő hatalom, jobban állnánk, hiszen esetleg le lehetne leplezni, sőt fölszámolni ezt a manipulációs központot. Ilyen azonban nem létezik. A valóságos helyzet felőli tudatlanságban a vezető politikusok, vagy olyan szervezetek is, mint az Európai Unió, csak retorikai megoldásokkal kísérletezhetnek. Ennek semmi hatása a valóságos krízisre: a világ hajója kormány, iránytű nélkül halad valami felé, nem tudjuk, hova.

Eközben a mindennapi konfliktusok kezelői az egész szituáció hatalmas méretéhez képest apró, hatástalan lépéseket tesznek: tiltakoznak, háborúznak, pénzügyi, banki spekulációkkal foglalkoznak, mintha nem égne fejük fölött a ház: az egész emberi bolygó. A tárgyalások, úgynevezett egyeztetések

olyanok, mintha valaki, nő vagy férfi, plasztikbábuval szeretkezne: ebből nem születhet gyerek. Ahogy a zuhanás sebessége sem csökken, akár a különféle helyeken folytatódó, holtpontra jutott bajokat vesszük, akár a gazdasági tanácstalanságot. Mindebből csak azt érzem, hogy elviselhetetlen nyomás nehezedik rám, mert nem szoktam meg, hogy a dolgokat, kritikus helyzeteket ne tudjam értelmezni, megmagyarázni.

Most erre nincs módom.

Nemcsak a vallások, babonás nézetek, madárjóslatok fönnyaradására, a tévhiedelmek hihetetlen terjedésére és korlátlan érvényesülésére gondolok (az utóbbira soha nem képzelt lehetőséget teremtett az elektrotechnika: a televízió, a világháló és egyéb információs eszközök forgalmazása, mint amilyen a fényképező telefon, a facebook és a többi még várható találmány), hanem a szellemi, filozófiai, vagy akár természettudományos tevékenység következtében nélkülözhetetlen kritikai állásfoglalásokra is. A csillagászat, a biológia, az embertan, az archeológia, paleontológia és vallástörténet kellő alkalmat nyújthatnának az elkörosodott szekták, mozgalmak tanainak cáfolatára.

A szellemi világ azonban mindezzel nem törődik, sőt maga is belekeveredik olyan elméletekbe, válaszokba, amelyek csak fokozzák a zűrzavart. Egy-egy új botrány, ellentét, abszurditás, tragédia, merénylet, emberellenes büntett alkalmával sem foglalkozik az általános veszéllyel. A különféle hitvallású egyházak, egyházi vezetők ájtatos szavai, imái semmit sem segítenek hullámok közt hanykolódó hajónk végzetén. Mert úgy látszik, végzetes a nemtörődömség, amely az ember mohóságából, rövidlátásából következik. Edward O. Wilson biológus könyvében (*Minden egybecseng*, 2003) olvasom: „*A jövő erőforrásainak és éghajlatának tekintetében a fal, mely felé az emberiség egyértelműen rohan: a hiány fala – nem az ásványi anyagok vagy az energia, hanem az élelem és a víz hiányáé. A nagy ütközés pillanata egyre közeledik, a fizikai éghajlat ugyanis egyre alkalmatlanabb lesz. Az emberiség könnyelmű háztartásvezetőként éli fel a tőkét... A fejlődés iránya megfordíthatatlannak tűnik. A primitivistáknak, akik a természet kőkorszaki derűjének egyensúlyáról álmodnak, azt üzenem: Túl késő.*”

Én ezt a „kőkorszaki derűt” szintén a manipulált és manipuláló ember tév-eszméjének látom. A napi szomorúnál szomorúbb hírek azt bizonyítják, a Föld fokozatosan az elmezavar állapotába kerül. Egyre kevesebb a normális, rendezést kereső homo sapiens. A többség a maga kis vagy egészen jelentéktelen huzakodásaival van elfoglalva, pedig mindannyiunkra ugyanaz a befejezés vár. Szörnyű érzés azt tapasztalnom például, hogy a szomszéd országok még mindig a nemzetállami gondolkodás kelepccéjében forgolódva igyekeznek a kisebbségek (köztük lakó más nemzetek) beolvasztására, mintha még mindig hatalmi játszmák színtere volna a Föld, mint mondjuk a XVIII. vagy a XIX. és a XX. század elején új határok és nyelvi tilalmak erőszakos fogásaival történt. Erre mondom azt, hogy *nem lehet igaz!* Fogalmunk sincs, mi a világgazdaság eddig jól bevált rendszerének (szabadpiac, kereslet-kínálat egyensúlya, bankuralom) a baja, hogyan, miért történt az összeomlás. Kis perpatvaraikat ugyanúgy folytatják országok, szövetségek, titkos hatalmak, államfők és elméletgyártók, mintha nem sülyedne az egyetlen, menthetetlen hajó. Hadd idézzek még néhány mondatot

Wilsonról: „A következő két évtizedben teljesebbé válik a nagy népességrobbanás, hatról nyolcmilliárdra, ami ráadásul elsősorban a legszegényebb nemzeteket érinti. A víz és a művelhető talaj csökkenését, az erdők letarolását és a tengerparti élőhelyek kimerülését fogjuk tapasztalni.”

Wilson mindennek tudatában is meglepően optimista. Én nem vagyok az. Idézem: „Az a hit, hogy csupán saját magunkra támaszkodva megismerhetünk, és a megértés birtokában bölcsen választhatunk, a Felvilágosodás öröksége.” Legjobban elkésérít ez a meggyőződése: „Mindeközben megtanuljuk majd azt az alapelvet, mely szerint az etika minden.” Ezt az etika mindent én húztam alá. Hiszen éppen az ellenkezője igaz: mai világunkban, mint már írtam, el kell fogadni, hogy az etika éppen hogy semmi! Ez mutatkozik meg abban is, ahogyan a gyilkosságot, sőt a tömeges emberölést alapján véve nem vagyunk képesek kizárni az életünkéből, sőt még igazán elítélni sem.

Mert ki tudja még, mi a bűn?

Norvégiában 70 vagy 80 embert ölt meg egy „szent” fajgyűlölő. Mikor ezt tudomásul veszem, földhöz lapít a kétségbeesés! Egyre jobban szégyellem, hogy homo sapiens vagyok. Ráadásul összehasonlítom: Líbiát legalább három hónapja bombázza a NATO, időnként 10–20–30 ezer civil lakost érnek halálos rakétatalálatok. Ez nem ugyanolyan gyilkosság, mint a norvégiai? Ha a Pentagonban adják ki a parancsot, és száz meg száz emberi lény elpusztul, az nem bűn? A katona, a pilóta nem bűnös? Hogy szabadulhatok meg a kétségbeesésemről?

Az is embertelen számomra, ahogyan némelyek igyekeznek visszavonulni kis magánéletükbe a nagy gondok elől. Ugyse tehetek semmit, gondolják, mit érdekel engem a manipuláció, a csalás, a cinizmus, a pártgyűlöletből eredő engesztelhetetlen düh? Az biztos: a határtalan elfogultsággal vitakozó, igazságosztó feleket, bármelyikük az, nem érdemes meghallgatni. Lehet, hogy a valóságban nem tehetek semmi, bár ez sohasem a teljes igazság, a kialakult történelmi méretű katasztrófa természetéről, a megismerésről, a gondolkodásról nem mondhatok le.

Végül is visszavonulhatok az elemzés, a teoretikus keresés végső hadállásába.

Meghallgatok minden őszinte gondolati kísérletet, mentőötletet, hogy értsem a közgazdászok, a történészek, az ideológiatermelők, írók és megválasztott képviselők, kormányférfiak elképzeléseit. Mindennap tudnak mondani valami agy-háborítót. Talán maguk is hisznek bizakodásukban, hogy még van menekvés. Ha mégis azt kell tapasztalnom, hogy jobb híján vigasztalni akarnak, bár a törvényszerűségeket, melyek sorsunkat megszabják, nem látják tisztán, vagy egyáltalán nem látják, akkor is szabad polgárnak kell tekintenem magam. Nem bennszülöttnek, ahogy Németh László leírta a magyar történelmi kudarcok alapvető okát. A vers, az írás még mindig a rendelkezésemre áll, ha jó társakat nem is, de figyelmes olvasókat találhatok. „Hé, fejünk is van!” – amint Csanády Imre fölkiáltott a versében, mikor a 6:3-as wimbledoni győzelem után mindnyájan csak az izmaikra gondoltak. Mert nemcsak a történelem célját nem lehet többé megjelölni, hanem a filozófiáét sem. Hirtelen ráébredek: igen, az átfogó filozófiai rendszer hiányzik, amilyen a preszokratikusok némelyikénél megvolt, nem is beszélve Platón, Arisztotelész, Plótinosz, Szent Tamás, Hume, Berkeley, Spinoza, Leibniz, Kant, Nietzsche és a XX. századiak: Sartre, Nikolai Hartmann, Jaspers,

Husserl, Ortega, Merleau-Ponty, Foucault, Croce, Heidegger, Carnap, Popper áttöréseiről. Elsőnek persze a Kelet nagyjait kellett volna fölemlítenem, a legfőbb újítókat, Lao-cét, Buddhát, Nágárdzsunát és követőiket, akik akár névtelenül is megteremtették a Nyugatra bélyeget sütő kétvilág-metafizika helyett a monizmust, a kettősség- és szubsztancianélküliség mindenre kiterjedő bölcséletét.

Nincs filozófiánk, miután a történelem- és természetfilozófia képtelenné vált arra, hogy tudásunkat összegezze. A legfájdalmasabb érzésem az, hogy efféle már nem is lehetséges. Erről azonban nem szeretnék lemondani, mert ettől függ minden: a fizika, a biológia, a csillagászat, a régészet, a paleontológia, röviden: hogy ne iránytű nélkül vezessük a Nagy Hajót, vagy akárcsak kis hétköznapi ladikunkat. Azt tudom: a vallások és a vele kapcsolatos fantazmák, vajákosságok az ember agyának gyógyíthatatlan betegségei. De egy még normális kisebbségnek rendszereznie kellene fogalmainkat, átfogóan gondolkodni és élni legalább „a homlokunktól fölfelé”, ahogy Szabó Lőrinc írta. Ha egy fölényes agyú, egy igazi guru megjelenése még sokáig várat magára, akkor nem marad más, mint az a végkövetkeztetés, hogy a „gondolkodás bűnének az ember a tettese”. Vagy csak a vegetálás nemzedékről nemzedékre: ez lenne a mi sorsunk? Párteberek, néha szaktudósok is „a tudás társadalmáról” szónokolnak. A 25–50 év múlva az egész Földet beborító emberi biomassa vajon milyen tudásról, milyen művészetéről, milyen szellemiségről tehet tanúságot? Mindig eszembe jut gyerekkorom emléke: a ház előtti gömbakácokról lerágták az összes levelet az elszaporodott hernyók, aztán maguk is elpusztultak. Pontszerű, fekete hulláik vastagon borították a homokjárdát.